

UNGDOMSSTYRELSEN
www.ungdomsstyrelsen.se

SAMMANFATTNING AV RAPPORTEN

UNGA OCH VÅLD

SAMLAD KUNSKAP

Unga och våld

Vår rapport till regeringen visar att våld är en närvarande och naturlig del av ungas vardag, våldet är en normalitet. Av alla lagförda för misshandel är 85 procent män. Nästan hälften av dem är unga. Ju lägre ålder, desto mer våld.

Hjältar och monster

Samhällsvetenskapliga perspektiv på män och våld. Varför är män experter på våld? Författare Lucas Gottzén, Linköpings universitet.

Före han slår

Om effektiva våldsförebyggande metoder med fokus på unga män. Framtagen i samarbete med *Män för Jämställdhet*.

Låt 101 blommor blomma

Om våldsförebyggande projekt för killar och unga män.

Grupper, maskuliniteter och våld

En fördjupad genomgång av forskningsstudier om maskulinitet och kollektivt våld bland unga killar. Författare Tove Pettersson, Stockholms Universitet. Ur rapporten *Fokus 13 – unga och jämställdhet* (Ungdomsstyrelsen 2013).

Beställ eller ladda ned

www.ungdomsstyrelsen.se/publikationer

Förord

Ungdomsstyrelsen har fått i uppdrag av regeringen att genomföra en studie av pojkars och unga mäns attityder och värderingar kring jämställdhet, maskulinitet och våld.

Studien ska även beskriva och analysera killars utsatthet för och användande av våld.

Detta är en sammanfattning av de resultat som Ungdomsstyrelsen redovisat i studien *Unga och våld – en analys av maskulinitet och förebyggande verksamheter*.

Alice Bah Kuhnke
generaldirektör, Ungdomsstyrelsen

Unga och våld

Ungdomsstyrelsen beskriver i denna rapport killars och unga mäns användning av och utsatthet för våld samt hur detta samspelar med deras attityder till jämställdhet och maskulinitet. Vi beskriver också det arbete som görs för att förebygga killars och unga mäns våld. I enlighet med regeringsuppdraget beskriver vi det kunskapsunderlag som finns i form av studier som mäter dessa attityder och den faktiska omfattningen av våld bland unga.

Bruket av våld är ett stort samhällsproblem som de allra flesta, oavsett kön, tar avstånd från. Våldet vållar samhället och dess medborgare stort lidande. Ett lidande som främst drabbar offret men också anhöriga, vänner, vittnen till händelsen och utövaren. Även om statistiken visar att de flesta misstänkta gärningspersoner för misshandelsbrott och sexualbrott är killar eller män är det samtidigt viktigt att påpeka att det är en minoritet som begår våldsbrott och att de allra flesta killar tydligt tar avstånd från all typ av brottsligt våld.

Utsatthet för våld

Killar är betydligt oftare inblandade i olika våldshändelser jämfört med tjejer. Omkring 40 000 killar och 22 000 tjejer i åldern 16–24 år¹ har själva angett att de det senaste året har blivit utsatta för fysiskt våld så att de skadats eller så att det gjort ont. Det motsvarar 8,9 procent respektive 4,8 procent av samtliga i den åldersgruppen. Jämfört med för äldre så är den nivån mycket hög. Ungas utsatthet för våld var 2011 två till tre gånger så hög jämfört med i gruppen 35–44 år och tre till fyra gånger så hög jämfört med i

gruppen 45–64 år. Killars utsatthet har minskat något, från att ha varit som högst 2007 med 11,9 procent. Tjejers utsatthet för våldsbrott är i stort sett oförändrad under perioden 2005–2011 (Brottsförebyggande rådet 2012b).

Långtifrån alla våldsbrott blir anmälda till polisen, men i statistiken över misstänkta för misshandelsbrott framstår det tydligt att killar står för den största andelen våldsbrott bland unga, 86 procent av de misstänkta under 25 år var killar.

Den Nationella trygghetsundersökningen redogör för våld i befolkningen från 16 år och uppåt och kriminalstatistiken redovisar personer misstänkta för brott från 15 år och uppåt. Men det innebär inte att våld inte existerar bland de yngre tonåringarna. Tvärtom, det intryck som olika undersökningar förmedlar är att unga i de tidiga tonåren är särskilt utsatta för våld i sin vardag, men att det våld som de yngre utsätts för kan vara av lindrigare form.

Enligt den återkommande undersökningen om brott bland ungdomar i årskurs 9, Skolundersökningen om brott, hade 27 procent av killarna i årskurs 9 blivit utsatta för sparkar, slag eller annat våld, utan att behöva söka vård, det senaste året (2008) och nära 8 procent hade blivit utsatta för så grovt våld att de hade behövt söka vård. Bland tjejerna var det 21 procent som hade utsatts för lindrigare våld och 5 procent för grövre våld. I nästan hälften av samtliga fall av både lindrigt och grovt våld så hade våldet ägt rum i skolan eller på skolgården. Nivåerna har varit stabila sedan undersökningen startades 1995 (Brottsförebyggande rådet 2010).

En annan brottskategori som vi beskriver i vår studie är sexualbrott. Enligt 2012 års Nationella trygghetsundersökning har omkring 15 000 tjejer och 2 000 killar i åldern 16–24 år själva angett att de det senaste året blivit utsatta för ett sexualbrott. Det motsvarar 3,4 respektive 0,5 procent av samtliga i den åldersgruppen.

Männen utgör 98 procent av samtliga misstänkta för sexualbrott enligt Brottsförebyggande rådets statistik. Unga är utsatta för sexualbrott i betydligt större utsträckning än äldre. Närmare hälften av offren för polisanmälda våldtäkter under 1995–2006 var i åldern 18–29 år och 16 procent var i åldern 15–18 år.

Även gärningspersonerna är i stor utsträckning unga. Under 2009–2011 var 30 procent av de misstänkta gärningspersonerna i åldern 15–24 år och 19 procent i åldern 15–20 år.

Unga är också i stor omfattning utsatta för hatbrott, en tredjedel (33 procent) av de som utsattes 2008–2010 var i åldern 16–24 år. Andelen är ännu högre för homofobiska hatbrott där 41 procent av de utsatta var i åldern 16–24 år. En påfallande stor andel av de misstänkta för homofobiska hatbrott är unga killar.

Användning av våld

De återkommande enkätundersökningarna som riktas till befolkningen, från 16 år och uppåt, ställer inte frågor om deltagande i brott. Men i den riksrepresentativa enkätundersökningen om brott bland elever i årskurs 9, Skolundersökningen om brott, ställs ett antal frågor om våldsrelaterade handlingar utifrån frågan *”Hur många gånger har du gjort följande saker under de senaste 12 månaderna?”*. De unga har fått svara på om de haft en kniv med sig (som vapen) när de gått ut, om de med avsikt har slagit någon (som inte tillhör familjen) så att de tror eller vet att denne

behövde sjukvård, om de med avsikt slagit någon som tillhör familjen så att denne behövde sjukvård samt om de med avsikt skadat någon med en kniv eller med något annat vapen.

Sammantaget har våldsbruket, utifrån svaren på dessa frågor, minskat bland killar under 1995–2008. År 1995 svarade nästan 30 procent av killarna i grundskolans årskurs 9 att de hade genomfört någon av handlingarna, jämfört med 20 procent 2008. Bland tjejerna har andelen varit kring 10 procent vid samtliga undersöknings-tillfällen.

Förmodligen baseras minskningen av genomförda våldshandlingar bland killar mest på den sjunkande andelen som angett att de har burit kniv. Andelen sjönk från 23 procent 1995 till 15 procent 2008.

I Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 ställdes ett antal frågor om eget våldsutövande bland unga i åldern 16–25 år, det handlade om att skriva elaka kommentarer på webben, att delta i ”lekar” där slag är en del av leken, att delta i supporterbråk, att förolämpa eller skada någon i samband med eget idrottsutövande eller försöka göra det och att tvinga eller försöka tvinga någon till sexuella handlingar. En stor majoritet av de unga tar avstånd från dessa våldsamma och kränkande handlingar. Undersökningen visade att 27 procent av killarna och 10 procent av tjejerna hade deltagit i ”lekar” där slag eller liknande är en del av leken, vilket var den vanligaste formen av våldsutövande av de olika alternativen.

Flest våldsbrott bland yngre killar

Statistiken visar tydligt att våldsbrotten minskar med ökad ålder. Enligt Brottsförebyggande rådets statistik över misstänkta för brott begick 15–19-åriga killar drygt 5 000 misshandelsbrott 2011, jämfört med cirka 3 600 misshandelsbrott bland 20–24-åringar och 2 300 bland 25–29-åringar.

Det är inte klarlagt vad det är som gör att de allra flesta killarna lägger det våldsamma och normbrytande beteendet bakom sig när de väl etablerar sig i vuxenlivet. Rent generellt brukar man utifrån ett utvecklingspsykologiskt perspektiv hänvisa till ökad mognad och samhällsanpassning.

Vi vet inte hur våldsbeteendet ser ut bland killar som är under 15 år, eftersom den officiella statistiken över misstänkta för brott inte redovisar lägre åldrar och de skolundersökningar som belyser våldsdeltagande – Brottsförebyggande rådets skolundersökning och Stockholms stads skolundersökning – båda undersöker elever i grundskolans årskurs 9, det vill säga 15- och 16-åringar.

Våld i ungas relationer

Våld i ungas nära relationer har inte uppmärksammats i samma omfattning som vuxnas våld. En möjlig anledning till att det har varit så lite uppmärksamhet kring frågan är att de inblandade, framför allt förövarna, är försiktiga med att berätta om våldet eftersom det upplevs som *”det mest moraliska fel man kan göra”*.

Studien *Killars våld mot tjejer i nära relationer* av Lucas Gottzén och Sibel Korkmaz som presenteras i kapitel 3 (rapporten *Unga och våld*), tar upp våld i ungas relationer och vuxenvärldens reaktioner. Deras studie visar

att killar som slagit sin flickvän ibland får stöd från omgivningen och att skulden läggs på tjejen, till skillnad från mäns våld mot kvinnor där det generella mönstret numera är att mannen som brukar våld beläggs med skam och att kvinnan får stöd. De utsatta tjejerna har ett stort behov av och stora förväntningar på stöd från sina närmaste, men stödet kan ibland dröja. Våldet kan också tillta eftersom tjejernas kompisar och manliga släktingar kan ta på sig en beskyddande roll och i sin tur hota den manliga förövaren med våld.

Våld mot kvinnor förstås som moraliskt förkastligt, men också som något som går emot könsnormerna. En kille får inte slå en tjej och allra minst sin egen flickvän. Denna syn påverkar responsen (reaktionen) från andra män. En kille som utövat våld mot en tjej förtjänar hot och våld. Den responsen bör förstås utifrån ett genusperspektiv. Inte minst är förställningar om kvinnomisshandlaren som en maskulin avvikare avgörande för hur våldet uppfattas och hanteras.

De stereotipa förställningarna av kvinnomisshandel gör det svårt för tjejerna att identifiera sig med andra våldsutsatta kvinnor. Unga tjejer har svårt att förhålla sig till en vuxen kvinnas våldsutsatthet. En våldsutsatt vuxen kvinna antas leva under villkor som en ung tjej – trots att hon blivit misshandlad av sin kille – inte kan känna igen. Genom att inte känna igen sig i den stereotipa bilden av våld i nära relationer framställer tjejer och killar sina egna erfarenheter av relationsvåld som annorlunda och mindre allvarliga jämfört med ”vanlig” misshandel av kvinnor.

Hatbrott

Brottsförebyggande rådets statistik över hatbrott bygger på brottsanmälningar och på uppgifter om självrapporterad utsatthet för främlingsfientliga och homofobiska hatbrott utifrån Nationella trygghetsundersökningen (NTU). År 2011 identifierades drygt 5 490 anmälningar med hatbrottsmotiv. Fördelningen av de olika hatbrottsmotiven var i stort sett densamma som föregående år. Det främlingsfientliga eller rasistiska motivet är dominerande följt av homofobiska, bifobiska, heterofobiska och antireligiösa motiv. Ungefär vart femte hatbrott var ett våldsbrott med ett fysiskt angrepp mot den utsatta personen. Av samtliga identifierade hatbrott var 970, motsvarande 18 procent, anmälda som våldsbrott. Drygt 50 anmälningar identifierades innehålla ett transfobiskt motiv 2011.

Enligt den Nationella trygghetsundersökningen polisanmäldes drygt en fjärdedel (27 procent) av de främlingsfientliga hatbrotten 2010. Av de homofobiska hatbrotten uppgavs 40 procent vara polisanmälda. Enligt Brottsförebyggande rådets beräkningar var cirka 1,1 procent av befolkningen (16–79 år) utsatta för hatbrott med främlingsfientliga motiv under 2010, detta motsvarar cirka 81 000 personer. På liknande sätt kan andelen utsatta för hatbrott med homofobiska motiv skattas till 0,3 procent av befolkningen under 2010, vilket motsvarar cirka 19 000 personer (Brottsförebyggande rådet 2012a).

Andelen kvinnor var lika stor som andelen män bland de utsatta för hatbrott enligt den nationella trygghetsundersökningen 2012. Enligt samma undersökning var alla ålderskategorier ungefär lika utsatta för hatbrott, med undantag för homofobiska hatbrott där unga i högre grad än äldre var utsatta, 41 procent av de utsatta var i åldern 16–24 år. Enligt Brottsförebyggande rådet var nästan hälften, 46 procent, av de misstänkta gärningspersonerna för hatbrott på grund av sexuell läggning 2010 under 20 år, motsvarande siffra för hatbrott totalt var 32 procent.

Våld inom familjen

Sverige var det första landet i världen som förbjöd all kroppslig bestraffning av barn 1979 då lagen som förbjuder barnaga trädde i kraft. Stiftelsen Allmänna Barnhuset följer i samarbete med Karlstads universitet regelbundet upp barns utsatthet för våld inom familjen med hjälp av en återkommande riksrepresentativ studie som består av en föräldraenkät och en klassrumsenkät i årskurs 9.

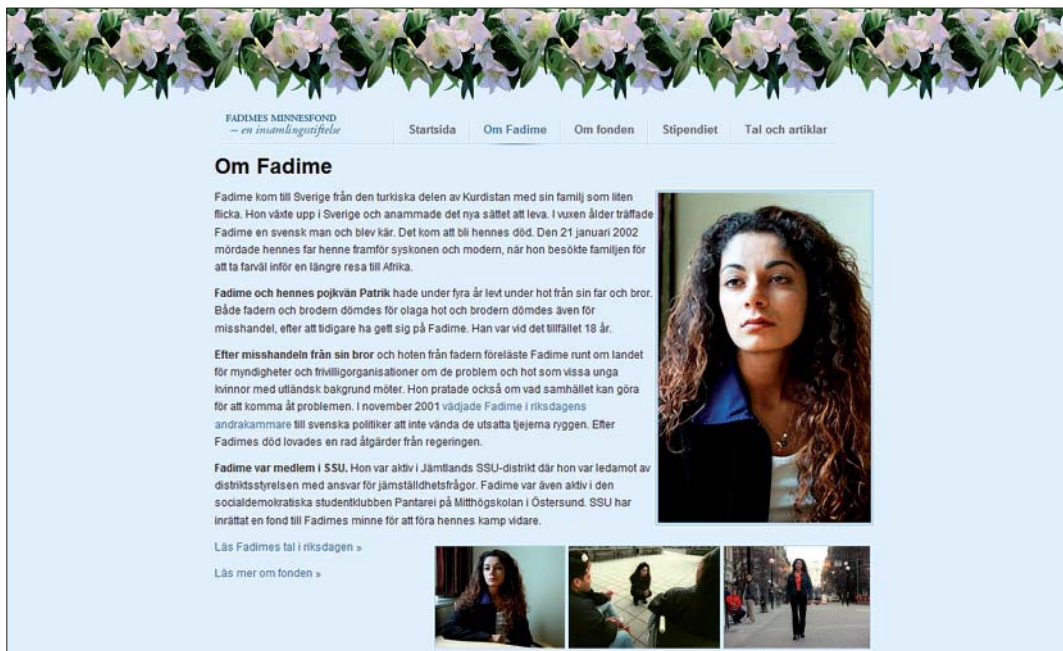
Av den senaste föräldraenkäten framgick att nästan samtliga föräldrar tar avstånd från kroppslig bestraffning av barn, 92 procent av föräldrarna ansåg att det inte var rätt att vare sig slå eller ge barnet en örfil, även om barnet gjort föräldern arg. Nivån har hållit sig stabil sedan 1995 och är i en internationell jämförelse hög (Janson, Jernbro & Långberg 2011).

Skolenkäten gav en något mörkare bild av ungas utsatthet för våld inom familjen jämfört med föräldraenkäten. Andelen som angav att de

blivit slagna någon gång var 14 procent och andelen som angav att detta hänt många gånger var nästan 3 procent. Andelen är i stort sett identisk jämfört med de tidigare undersökningarna under 2000-talet. Det har således varit sig skett någon ökning eller minskning (Janson et al. 2011).

Hedersrelaterat våld

Hedersrelaterat våld är osynligt i den officiella statistiken eftersom det inte registreras som en särskild kategori i kriminalstatistiken, utan redovisas som en del av andra våldsbrott. I syfte att kartlägga omfattningen gick Brottsförebyggande rådet igenom polisens utredningar av hedersrelaterat våld under 2009 med resultatet att 117 ärenden identifierades (Brottsförebyggande rådet 2012c). Resultat avser dock enbart anmälda ärenden och kan inte ge en bild av det hedersrelaterade våldets totala omfattning under ett år.

FADIMES MINNESFOND
— en insamlingsstiftelse

Startsida Om Fadime Om fonden Stipendiet Tal och artiklar

Om Fadime

Fadime kom till Sverige från den turkiska delen av Kurdistan med sin familj som liten flicka. Hon växte upp i Sverige och anammade det nya sättet att leva. I vuxen ålder träffade Fadime en svensk man och blev kär. Det kom att bli hennes död. Den 21 januari 2002 mördade hennes far henne framför syskonen och modern, när hon besökte familjen för att ta farväl inför en längre resa till Afrika.

Fadime och hennes pojkvän Patrik hade under fyra år levt under hot från sin far och bror. Både fadern och brodern dömdes för olaga hot och brodern dömdes även för misshandel, efter att tidigare ha gett sig på Fadime. Han var vid det tillfället 18 år.

Efter misshandeln från sin bror och hoten från fadern föreläste Fadime runt om landet för myndigheter och frivilligorganisationer om de problem och hot som vissa unga kvinnor med utländsk bakgrund möter. Hon pratade också om vad samhället kan göra för att komma åt problemen. I november 2001 värdjades Fadime i riksdagens andrakammare till svenska politiker att inte vända de utsatta tjejerna ryggen. Efter Fadimes död lovades en rad åtgärder från regeringen.

Fadime var medlem i SSU. Hon var aktiv i Jämtlands SSU-distrikt där hon var ledamot av distriktsstyrelsen med ansvar för jämställdhetsfrågor. Fadime var även aktiv i den socialdemokratiska studentklubben Pantarei på Mitthögskolan i Östersund. SSU har inrättat en fond till Fadimes minne för att föra hennes kamp vidare.

Läs Fadimes tal i riksdagen »
Läs mer om fonden »

Attityder och värderingar till jämställdhet, maskulinitet och våld

Vi har studerat ungas attityder och värderingar till jämställdhet, maskulinitet och våld utifrån Ungdomsstyrelsens ungdomsenkäter 2008 och 2012 samt attityd- och värderingsstudierna från 2002 och 2007. Både ungdomsenkäten och attityd- och värderingsstudien riktas till unga i åldern 16–25 år, i attityd- och värderingsstudien ingår även en äldre jämförelsegrupp bestående av individer i åldern 35–74 år. Analysen har resulterat i en del intressanta iakttagelser. Till att börja med anser de allra flesta unga att det är viktigt med jämställdhet mellan killar och tjejer. Endast 5 procent tar avstånd från det påståendet. En något större andel killar än tjejer tar avstånd från att det är viktigt med jämställdhet, bland killarna är det 8 procent jämfört med 2 procent bland tjejerna.

Det som komplicerar den generellt positiva bilden av ungas syn på jämställdhet framträder i analysen av de mer konkreta frågorna kring hur ansvaret för hem och barn ska fördelas, respektive hur man ser på kvinnor som chef. Bland tjejerna håller 6–7 procent med om påståenden att män i det stora hela är bättre chefer än kvinnor och att kvinnor bör ta ett större ansvar över sysslor i hemmet och för barnen. Bland killarna är det 21 procent som anser att män är bättre chefer, 17 procent att kvinnor bör ta ett större ansvar för sysslor i hemmet och 15 procent att kvinnan bör ta det största ansvaret för barnen. Den stereotypa synen på könsrollerna är mer utbredd bland yngre killar än bland de som är 20–25 år. Synen på jämställdhet är ungefär densamma 2008 som 2012 enligt ungdomsenkäten.

I 2012 års ungdomsenkät ställdes också, för första gången, ett antal påståenden kring masku-

linitet och femininitet. Analysen visar att nästan 90 procent av de unga anser att det finns särskilda förväntningar på hur de ska vara som tjej eller kille. Andelen är något högre bland tjejerna. Bland killarna svarade drygt hälften att det är viktigt att killar är manliga, respektive att tjejer är kvinnliga, och en ännu större andel, 64 procent, att de flesta i deras omgivning tycker att det är viktigt att killar är manliga. Bland tjejerna var det färre som själva tyckte att det är viktigt att killar är manliga (32 procent) eller att tjejer är kvinnliga (25 procent) men ungefär lika många tjejer som killar ansåg att de flesta i deras omgivning tycker att det är viktigt att killar är manliga.

Det kan tolkas som att en betydande andel bland de unga upplever att det finns olika förväntningar på hur en tjej respektive en kille ska vara. Att de flesta uppfattar att deras omgivning har förväntningar på att killar är manliga betyder

att det finns ett gruppträck riktat mot killarna att vara manliga, och att killarna är medvetna om dessa förväntningar även om killen själv tycker annorlunda.

En viktig fråga som vår studie inte kan svara på är vilka egenskaper och beteenden som de unga förknippar med att vara manlig respektive kvinnlig.

Vi vuxna förknippar ofta killar med att vara kroppsligt orienterade, det vill säga ha stort behov av att röra på sig, vara bråkiga, prata med hög röst och vara impulsstyrda. Tjejer förknippas ofta med att vara lugna, känsliga, ordningsamma, prata tyst och kunna följa regler. De kopplas också oftare än killar till att vara högpresterande i skolan. Dessa egenskaper kan stämma väl med en enskild tjej eller kille, men kan likväl träffa helt fel, vilket de flesta förmodligen inser. Men trots det upplever de allra flesta tjejerna och killarna att omgivningen har förväntningar på dem, utifrån en könsstereotyp syn på hur en kille eller tjej ska vara.

Attityder till våld

I Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 ställdes ett antal frågor om eget våldsutövande bland unga i åldern 16–25 år. Andelen som tydligt tog avstånd från den typen av maktlek var 84 procent bland tjejerna och 58 procent bland killarna, vilket är en tydlig indikation på att synen på våldsamma och kränkande handlingar skiljer sig mellan tjejer och killar. Det är störst andelar som tar avstånd från att tvinga eller försöka tvinga någon till sexuella handlingar (99 procent bland både killar och tjejer) och minst andelar som tar avstånd från så kallade maktlek (58 procent bland killarna och 84 procent bland tjejerna).

Samspel mellan attityder och beteende

En rimlig tes är att individens attityder till jämställdhet och maskulinitet kan påverka benägenheten att använda våld. Vi har därför prövat antagandet att attityden till påståenden om stereotypa könsroller och stereotypa påståenden om maskulinitet och femininitet kan påverka de ungas benägenhet att utöva våldsamma eller kränkande handlingar. Genom en serie logistiska regressioner och utifrån de frågor som ställdes i Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 har vi undersökt samspelet mellan attityder till jämställdhet, attityder till maskulinitet och utövandet av våldsamma och kränkande handlingar.

Resultaten från dessa analyser visar att risken för att ha utövat en våldsam eller kränkande handling ökar med 3,2 gånger för killar som både instämmer i stereotypa påståenden om könsroller och i stereotypa påståenden om maskulinitet och femininitet jämfört med killar som inte instämmer i något av dessa påståenden. Mönstret är detsamma bland tjejer, men risken är något lägre (2,5). Modellerna kontrollerar för ålder, föräldrarnas utbildningsnivå och boenderegion, vilket innebär att överrisken för våldsamt beteende inte kan bero på dessa faktorer. I en rapport av WHO (2010) refereras opublicerade forskningsresultat som går i linje med våra resultat – en acceptans av våldslegitimerande maskulinitetsnormer bidrar till att förklara våldsamt beteende.

Resultat visar därmed att stereotypa attityder kring könsroller samt kring maskulinitet och femininitet kan vara en riskfaktor för våldsamt beteende. Eftersom våra resultat inte har prövats i någon annan fristående undersökning så bör de ses som preliminära.

Kopplingen mellan värderingar och kriminella beteenden diskuteras också i den kva-

litativa studie, *Maskuliniteter som livsloppsprocesser – våld i genusteoretisk belysning*, av kriminologerna Emy Bäcklin, Christoffer Carlsson och Tove Pettersson, som presenteras i kapitel 4 (rapporten *Unga och våld*). I artikelns slutdiskussion poängteras betydelsen av faderskap som en vändpunkt där många kriminellt belastade män väljer att lämna den kriminella livsstilen. Flera av de män som intervjuades i samband med studien berättade att faderskapet var en viktig händelse i deras liv och att de nu vill "vara där" för sina barn. Detta är intressant eftersom det på ett generell plan kan kopplas till den jämställdhetsdiskussion som förekommer i samhället i stort, där delat föräldraskap och faders närvaro i barnens liv allt mer poängteras. Och enligt artikelförfattarna visar detta hur mer generella genusnormer och förändringar av dessa även kan få betydelse för frågor om kriminalitet och våld.

Våldsförebyggande arbete

Riksorganisationen Män för jämställdhet har på uppdrag av Ungdomsstyrelsen och som underlag till denna rapport genomfört två studier. *Före han slår* beskriver effektutvärderade, universella våldspreventiva metoder med ett genusperspektiv, varav de flesta kommer från USA. *Låt 101 blommor blomma* beskriver det våldsförebyggande arbete som bedrivs i Sverige.

I Sverige, och i de övriga nordiska länderna, är det ont om våldsförebyggande program som kombinerar ett genusperspektiv med en utvärdering som bygger på kvantitativ metodik. En förklaring som har lyfts är att genusvetenskap och evidensbaserad praktik inom våldsprevention ses som åtskilda sfärer. I den genusorienterade sfären, där många icke utvärderade preventionsinsatser ingår, används företrädesvis kvalitativ metodik, tydliga genusperspektiv i kombination med normkritik och sociologisk och pedagogisk forskning.

Effektutvärderade metoder

Resultatet av kartläggningen av effektutvärderade våldsförebyggande metoder visade att samtliga identifierade metoder fokuserar på unga mäns våld mot unga kvinnor och (hetero)sexuellt våld. I princip var det endast metoder från USA som ingick i vår genomgång – på grund av den höga kvaliteten i utvärderingsmetodik som än så länge är unikt för USA och Kanada inom detta fält – vilket gör att den geografiska spridningen är liten i det material som studeras i *Före han slår*. Nästan alla program var insatser i skolan eller på universitet och riktades främst till åldersgruppen 18–25 år. Många av programmen är utvecklade för att motverka våld i framtida relationer.

Flera av de studerade programmen är så kallade åskådarprogram eller har inslag av det. Program med åskådarperspektiv handlar inte om hur män ska undvika att bli våldsamma i framtiden utan om hur de kan agera så att ingen blir förövare eller offer. Bakgrunden till denna glidning mot främjande fokus verkar handla om att hitta tillvägagångssätt som inte skapar motstånd hos deltagarna, där killar och unga män är den viktigaste målgruppen. Frågan om mäns våld mot kvinnor är laddad och kan väcka negativa känslor hos många män. Reaktionen kan bli att män känner sig utpekade och anklagade för vad andra män ställer till med. Väcks mycket motstånd kan våldspreventiva insatser få kontraproduktiva konsekvenser, vilket kan leda till att våldet ökar istället för minskar.

Kartläggningen av effektutvärderade våldsförebyggande metoder visar att universella våldspreventiva insatser med genusperspektiv är ett ungt forskningsområde. Att fältet är ungt avspeglas i att det inte finns någon större enighet i hur effekterna av insatserna ska mätas. Därtill kompliceras utvärderingsmomentet av att det förebyggande arbetet omfattar många olika våldsformer,

till exempel ungdomsvåld, mobbning, våld i nära relationer och sexuellt våld. Inte ens inom området sexuellt våld och våld i nära relationer finns något gemensamt utfallsmått.

Enligt resultatredovisningarna visade de beskrivna programinsatserna mest effekt på deltagarnas kunskap och attityd när mätningen gjordes i direkt anslutning till insatsen. Ett vanligt mönster är dock att effekterna avklingar över tid. När det kommer till beteendeförändringar ser det olika ut. Alla program mäter inte beteenden, utan istället attitydförändringar som kan relateras till våldsutövande, vilket i sin tur förmodas leda till minskat våld.

Våldsförebyggande arbete i Sverige

I den genomgång och analys som gjordes i studien *Före han slår* framkom att det inte bedrivs universellt våldsförebyggande arbete riktat direkt till unga och som också är vetenskapligt effektutvärderat i en svensk kontext. De flesta metoderna som identifierades var framtagna och utvärderade i USA eller Kanada. Studien *Låt 101 blommor blomma* beskriver det våldsförebyggande arbete med ett genusperspektiv som bedrivs i landets kommuner. En viktig avgränsning är att endast verksamheter som har finansierats av nationella aktörer och genomförts av ideella eller kommunala aktörer ingick i urvalet. Beskrivningen ger därmed inte någon heltäckande bild av det våldsförebyggande arbetet.

Sammantaget har 198 projekt från bidragsgivarna Arvsfonden, Brottsförebyggande rådet, länsstyrelserna, Socialstyrelsen och Ungdomsstyrelsen granskats och av dessa har 101 bedömts uppfylla kriterierna ovan.

De allra flesta av de identifierade våldsförebyggande projekten gör insatser för unga i åldern 12–18 år. En väsentlig del av målgruppen är elev-

er på högstadiet och gymnasiet och därför ingick både killar och tjejer i de flesta av verksamheterna.

Av de totalt 101 projekten bedömdes 88 rikta sig till unga i allmänhet (universell prevention) och 66 till riskgrupper (selektiv prevention). Vissa kombinerade de två ansatserna. Den vanligaste formen av våld som verksamheterna avsåg att förebygga var hedersrelaterat våld, följt av våld i nära relationer, killars våld mot killar (”gatuvåld”) och därefter mobbning, kränkningar och trakasserier. Det bör noteras att inriktningen på verksamheterna har ett mycket tydligt samband med urvalsmetoden. Länsstyrelser har finansierat 65 av de 101 verksamheterna inom ramen för sitt uppdrag att bevilja bidrag till projekt som förebygger hedersrelaterat våld och förtryck.

Projekten som avser att förebygga våld i nära relationer kan vara mansmottagningar som arbetar med behandling eller kvinno- och tjejmottagningar som utöver arbetet med våldsutsatta även bedriver ett generellt förebyggande arbete i skolor.

De flesta av projekten mot mobbning, kränkningar, trakasserier och bråk är universella och det vanligaste är att genomföra workshops, lektioner eller seminarier och den oftast förekommande arenan för insatsen är skolan. Majoriteten av projekten anlägger någon form av kritiskt genusperspektiv på sitt arbete.

Analysen av arbetet visade att det finns en del problem i samband med det våldsförebyggande arbete som har en universell ansats. Skolan är en viktig arena när man behöver nå alla unga i en viss ålder. Den var också den vanligaste arenan för arbetet i de verksamheter som ingick i studien. Flera projekt i kartläggningen pekade dock på problemen med att komma in i skolan. Och om ett projekt väl kommer in i skolan har de ofta haft svårt att få igenom sina önskemål kring genomförandet.

Den vanligast förekommande metoden i genomgången var punktinsatser. Ett mer effektivt sätt att

arbete på vore dock enligt forskningen att göra terminslånga insatser eller insatser med ett flertal träffar över en längre tid.

I flera av de projekt som fokuserar på hedersrelaterat våld används metoden *peer education*, vilket kan innebära att den som föreläser har tagit avstånd från hedersrelaterade normer kring genus, relationer och familj och berättar hur den resan gick till i syfte att få andra i liknande situationer att se möjligheten att göra andra val. Forskning kring preventiva metoder visar lite stöd för att *peer education* underlättar att förebygga problemet. Snarare pekar forskning på vikten av att det är en professionell som utbildar, eller genomför gruppsamtal, för att insatsen ska ha effekt. Om unga eller ideellt engagerade gruppleddare ska svara för insatserna behövs utbildning, handled-

ning och strukturerat stöd för att nå önskad effekt.

Detta diskuteras även i artikeln *Maskuliniteter som livsloppsprocesser* i kapitel 4 (rapporten *Unga och våld*). Stödpersoner inom olika verksamheter för killar och män som vill lämna ett kriminellt liv har själva ofta levt i kriminalitet. Detta sker utifrån antagandet att det är viktigt för killar med omfattande kriminalitet och våld i sina liv att de får stöd av män som har liknande erfarenheter. Samtidigt finns det något paradoxalt i detta – männen i stödverksamheterna kan i viss mån bidra till ett fortsatt förhållande av de tuffa, hårda och våldsamma maskulinitetskonstruktioner de säger sig ha lämnat. I och med att det ses som en fördel att ha ett kriminellt förflutet så kan de inte helt överge den kriminella maskulinitetskonstruktion som ökar deras trovärdighet.

Få av de undersökta verksamheterna har genomfört regelrätta utvärderingar av sina preventiva insatser. De flesta hade gjort en självvärdering (82 av 101), där projektägarna själva bedömer måluppfyllelsen. Redovisningarna innehåller i princip ingen information som kan säga något om insatsens effekt, utöver hur många personer som nåtts av projektet. Med tanke på att diskussionen om evidensbaserat socialt arbete har pågått i mer än tio år i Sverige är ett av de viktigaste resultaten av vår genomgång upptäckten att inget projekt verkar ha effektutvärderats. En förklaring kan vara att det är kostsamt med utvärderingar och att det kan vara svårt att få bidrag till detta.

Utifrån det material som har undersökts är det också möjligt att säga att flera av aktörerna har för lite kunskap om hur preventionsarbete bör genomföras och implementeras. Intrycket är att det är engagemanget som driver viljan att påverka och förändra. En brist i projektens arbete är hur interventionerna kopplas samman med relevant teori om både problem och dess lösningar. En viktig komponent för en framgångsrik preventiv insats är att den bygger på en rimlig teoretisk grund, till exempel teorier som har fokus på risk- och friskfaktorer.

Kunskapsgrund

Vilken kunskap finns idag kring hur unga använder sig av våld och kring deras utsatthet för våld? Den officiella kriminalstatistiken som bygger på uppgifter från rättsväsendet, det vill säga polisen, domstolarna och kriminalvården, utgör grunden för vår kunskap om våldsbrott. En annan viktig kunskapskälla är återkommande enkätstudier där det ställs frågor om utsatthet för våld, och i några enstaka fall även om användningen av våld. Vi presenterar i rapporten de viktigaste återkommande enkätstudierna som belyser ungas attityder till, deras utsatthet för eller deras användning av våld.

Vår genomgång visar att trots den omfattande statistik från rättsväsendet som Brottsförebyggande rådet årligen samlar in så finns det ett stort mörkertal kring ungas utsatthet för och deltagande i våldsbrott och sexualbrott. Hur situationen för den yngsta ungdomsgruppen, 13–15-åringar, ser ut går inte att beskriva utifrån de underlag som vi har identifierat. Det finns anledning att anta att även en stor del av våldet som unga över 15 år drabbas av inte heller syns i den officiella kriminalstatistiken och att den dolda brottsligheten är särskilt stor för våld och sexuellt våld i ungas nära relationer.

Brottsförebyggande rådet genomför regelbundet två viktiga enkätundersökningar för att bättre kunna uppskatta omfattningen av brott i samhället, den Nationella trygghetsundersökningen och Skolundersökningen om brott. Dessa studier fokuserar mest på utsatthet för brott, men skolundersökningen omfattar även frågor om användningen av våld. Det möjliggör en bredare användning av skolundersökningen som ett verktyg för det brottsförebyggande arbetet. Vad vi vet så är den möjligheten i dagsläget relativt outnyttjad.

Den rikstäckande Nationella trygghetsundersökningen, som genomförs med ett stort antal individer, ställer årligen detaljerade frågor kring misshandelsbrott och sexuella övergrepp. Även frågor kring eventuella bakomliggande hatbrottsmotiv är inkluderade, vilket sammantaget ger god kunskap om våldsbrottens omfattning, utveckling och karaktär.

Stockholmsenkäten är Stockholms stads återkommande skolundersökning. Den har ett liknande upplägg som Brottsförebyggande rådets Skolundersökning om brott och kan också användas som ett underlag för det brottsförebyggande arbetet bland skolungdomar i Stockholms län. Utifrån undersökningens metod, som bygger på totalundersökningar av grundskolans årskurs 9 och gymnasiet år 2 i samtliga kommunala skolor i de deltagande kommunerna, skulle Stockholmsenkäten i viss mån även kunna fungera som ett uppföljningsinstrument för det brottsförebyggande arbetet.

De övriga enkätstudierna som vi har tagit del av omfattar endast enstaka frågor om utsatthet för brott. Kunskapen om vilka grupper i samhället som är mer utsatta än andra, och om utsattheten för våldsbrott ökar eller minskar är också viktig, men inte lika central för det brottsförebyggande arbetet jämfört med studierna som även ställer frågor kring brottsligt och normbrytande beteende.

Vår genomgång visar också att det saknas återkommande enkätstudier som mäter ungas attityder till våld. Det saknas därför kunskap kring eventuella ändringar i hur unga ser på användande av våld, inklusive sexuellt våld, som skulle kunna sättas i samband med de alltmer vanliga våldsskildringarna i populärkulturen. Det saknas också frågor om ungas attityder till jämställdhet och maskulinitet i de återkommande undersökningarna kring brott och utsatthet. Den eventuella kopplingen mellan attityder till maskulinitet och jämställdhet och mellan våldsbejakande attityder och våldsamt beteende kan därför inte studeras utifrån de viktigaste återkommande enkätstudierna som riktas till unga och som belyser deras utsatthet för brott eller deras våldsamma beteende.

Diskussion och förslag

Ungdomsstyrelsen har i *Unga och våld* belyst olika frågor som rör unga och våld, bland annat beskriver vi omfattningen av våld bland unga och ungas attityder till våld. Vi utgår från den kunskap kring ungas utsatthet för våld, deras attityder till våld och deras användande av våld som finns utifrån officiell statistik och rikstäckande, återkommande enkätundersökningar.

Vi har också studerat ungas attityder till jämställdhet, maskulinitet och femininitet samt sambandet mellan dessa attityder och benägenheten att utföra våldsamma eller kränkande handlingar. I arbetet med rapporten har vi undersökt hur våldet bland unga kan förebyggas genom att studera effektutvärderade metoder, företrädesvis från USA. Slutligen beskriver vi de våldsförebyg-

gande verksamheter som med hjälp av statliga bidrag har bedrivits i landets kommuner.

Resultaten visar att det är angeläget att fortsätta belysa ungas utsatthet för våld och hur de använder våld, speciellt på de områden där det saknas eller behövs mer kunskap. Utifrån den kunskap som finns är det dock uppenbart att åtgärder bör vidtas. Vi vet att unga killar är den grupp som är våldsutsatt i störst utsträckning och att unga tjejer är den grupp som i störst utsträckning är utsatt för sexuellt tvång och sexuellt våld. En stor del av det våld som unga utsätts för kan rimligen förebyggas och därmed kan en stor grupp unga undgå att drabbas.

För att utveckla det förebyggande arbetet krävs kunskap om våldets mekanismer, om vilka fakto-

rer som påverkar en individs förhållningssätt till våld, i vilka situationer som våld uppstår, vad som får unga att använda våld respektive att ta avstånd från att använda våld samt vilka våldsförebyggande metoder som har bedömts vara effektiva.

”Våldets närvaro i vardagen bidrar till att det normaliseras, vilket försvårar för unga att definiera exempelvis sexuella trakasserier, mobbing, våldsinslag mellan kamrater, våld i samband med krogbesök och våldtäkt som våld.”

(Berg 2007, s. 7)

Killars våld mot killar – från bråk på skoj till grova brott

En stor del av det våld som drabbar unga kan definieras som våldshandlingar där både offer och förövare är killar. Våldets olika former finns i en skala från lindriga våldsbrott – som är en del av killars normala vardag, till exempel hårda dunkar i ryggen, knuffar och bråk på skoj – till grova våldsbrott som dråp och mord. Vissa våldsbrott förekommer framförallt bland de unga och betraktas oftare som oroligheter, trakasserier eller slagsmål än som våldsbrott. I skolan kan det handla om mobbning, tråkningar och kränkningar. Våld ute på allmän plats, till exempel gatan, är lika vanligt som våld i skolan bland killar i grundskolans årskurs 9 (Brottsförebyggande rådet 2010).

Det är också många killar och unga män som berörs av våld i samband med idrottsutövande, till exempel läktarvåld, våld riktat mot domaren, handgripligheter på planen, tråkningar i omklädningsrummet, bråk utanför arenan eller slagsmål mellan rivaliserande supportergrupper. En del killar är utsatta för våld även i sin hemmiljö, den andelen är dock lägre bland killar än bland tjejer.

Men våldet når killar både i skolan och under fritiden och allteftersom fler individer vågar berätta om sin utsatthet så stärks bilden av att det finns få livssfärer för killar där våld inte förekommer.

Gångbråk ute i den offentliga miljön, killgäng som ger sig på andra, antingen utan synbar anledning eller utifrån ett hatmotiv, är också ett tydligt ålders- och könsrelaterat fenomen. Killars och unga mäns våldshandlingar har en stor bredd, och trots att de flesta killarna slutar med denna typ av beteende när de lämnar tonåren så hinner de vålla stor skada mot sig själva, mot andra och mot samhället.

Brott och skuld är tolkningsbara

Vår analys bygger mestadels på befintlig kunskap och statistik. Även om kunskapsläget generellt sätt är gott finns det speciella problem som rör kunskapen om hur vanligt det är med våld. Det handlar om det som kallas mörkertalet, vilket betyder att långt ifrån alla brott som begås blir anmälda till polisen. För att så långt som möjligt kunna hantera det har vi valt att utgå från Brottsförebyggande rådets enkätundersökningar kring utsatthet för brott istället för den officiella kriminalstatistiken över anmälda brott, misstänkta för brott och lagförda för brott.

Men även i enkätundersökningar finns ett visst mått av osäkerhet. En tolkningsprocess äger rum när en individ fyller i en enkät där de frågas om utsatthet för olika brott. Forskning har visat att unga kan ha svårt att tolka de händelser som de bevitnar eller är en del av. De är inte alltid säkra på vad som är ett brott och vad som inte är det, beroende på omständigheterna kring händelsen. Vi beskrev i kapitel 4 (rapporten *Unga och våld*) hur unga förhåller sig till ett antal påståenden kring våldtäkt, så kallade våldtäktsmyter. Analysen visade att andelen elever i gymnasieskolans

år 3 som instämde i de olika våldtäktsmyterna var relativt stor. Till exempel instämmer 23 procent (33 procent bland killarna, 15 procent bland tjejerna) i att det vanligtvis bara är kvinnor som klär sig utmanande som blir våldtagna. Osäkerheten kring om en händelse är ett brott eller inte ökar om skulden fördelas mellan offret och gärningspersonen, utifrån tolkningsbara omständigheter.

Ett annat exempel på hur svårt de unga har att bedöma om en händelse är ett brott eller inte, och vem som i så fall bär skulden till det som hände, är en studie kring fiktiva våldshändelser (Karlsson & Pettersson 2003). Ungdomarna i studien hade svårt att avgöra om det fanns ett givet offer i de beskrivna händelserna. Deras resonemang visade att det spelade stor roll för deras konstruktion av vem som var offret om gärningspersonen respektive offret var tjej eller kille. Den som bedömdes som den svagare av de två fick oftast offerrollen. Om de inblandade personerna sågs som jämbördiga så var det svårt för ungdomarna att utifrån berättelsen konstruera vem som var offret och vem som var förövaren, då tolkas händelsen snarare som något båda var skyldiga till. Därför tyckte ungdomarna att det var enklast att bedöma vem som var offret när gärningspersonen var kille och offret tjej, eftersom det stämde överens med deras föreställningar om genus och våld (Karlsson & Pettersson 2003).

Vad förklarar våldet?

Risikfaktorer för en kriminell utveckling, och skyddsfaktorer mot en sådan, förknippas med en rad egenskaper och attityder hos individen. Unga utvecklas i ett samspel mellan olika sociala sammanhang – bland annat familjen, skolan och kamratkretsen – som alla påverkar varandra. Kunskapen om risk- och skyddsfaktorer är central för att nå framgång med de brottspreventiva strategier som riktar sig till de unga (Brottsförebyggande rådet 2000, 2010).

Den kriminologiska forskningen har identifierat flera riskfaktorer för våld och kriminalitet. De tydligaste riskfaktorerna under uppväxtåren är ekonomisk utsatthet i familjen, kriminalitet i familjen och föräldrars bristande tillsyn. På individnivå är det misslyckad skolgång, hyperaktivitet, dålig impuls kontroll och antisocialt beteende. Dessa riskfaktorer är lika oavsett typ av våldsbrott (Farrington 1989).

Som vi beskriver i kapitel 2 (rapporten *Unga och våld*) har svensk forskning prövat olika teori-baserade riskfaktorer på olika typer av normbrott bland ungdomar i årskurs 9. Några riskfaktorer framstod som viktigare än andra för både tjejer och killar. Dessa var att ha varit berusad före 13 års ålder, att umgås med socialt missanpassade kamrater och att ha föräldrar som inte vet var den unge är på helgkvällar. Tre riskfaktorer visade sig sakna betydelse för samtliga normbrytande beteenden i studien, dessa var föräldrars utbildning, arbetslöshet samt invandrarbakgrund (El-Khoury, Sundell & Strandberg 2005).

Brottsförebyggandet rådets skolundersökning bland elever i årskurs 9 har också visat att sambanden mellan vissa bakgrundsfaktorer, som föräldrarnas socioekonomiska bakgrund och utbildningsnivå samt invandrarbakgrund, och brottsligt beteende är svaga. Däremot var det mycket vanligt att brottsligt aktiva ungdomar umgås med kamrater som har stor tolerans för och erfarenhet av brott. Olika individuella faktorer var också tydligt relaterade till brott, till exempel att inte trivas i skolan, att vara risktagande, rastlös och impulsiv, att ha dåliga relationer till sina föräldrar eller föräldrar med bristande insyn i vad de unga gör på fritiden eller som inte reagerar på problembeteende (Brottsförebyggande rådet 2000, 2010).

En ny studie visar att lägre allmän kognitiv förmåga (intelligens) är en relativt stark riskfaktor för att begå och dömas för våldsbrott (Frisell, Pawitan & Långström 2012). Data från det svenska mönstringsregistret har använts för att studera sambandet mellan allmän kognitiv förmåga och våldsbrottsdomar i lagföringsregistret. Män som dömts för våldsbrott hade tydligt en lägre kognitiv förmåga än de utanför lagföringsregistret.

Resultaten stämmer överens med tidigare forskning gjord på självrapporterad eller mindre allvarlig brottslighet. Men det har hittills varit oklart om sambandet är ett orsakssamband eller ett så kallat skensamband som beror på andra bakomliggande faktorer som till exempel föräldrarnas utbildningsnivå eller relativa fattigdom. I den nya studien kunde forskarna visa att sambandet till stor del kvarstod inom familjen när man jämförde våldsbrottsrisken mellan bröder med olika kognitiv förmåga, vilket betyder att faktorer som delas inom familjen inte kan ha avgörande betydelse.

Detta kan enligt forskarna öppna en möjlighet för selektiv brottsprevention genom att tidigt uppmärksamma situationen för barn med svaga kognitiva resurser. Därtill bör en utgångspunkt för behandlingsinsatserna vara att behandlingen inte bygger på för högt ställda förväntningar på kognitiv förmåga bland deltagarna (Frisell et al. 2012).

Attityder till jämställdhet och maskulinitet

Det beteendevetenskapligt orienterade forskningsfältet kring förebyggande arbete lämnar många viktiga frågor kring sambandet mellan föreställningar om manlighet och maskulinitet och ett våldsamt beteende obesvarade. De vetenskapliga teorierna som mycket av det universella våldspreventiva arbetet i Sverige bygger på rör inte samspelet mellan genus och våld.

I dag ställs knappast några frågor som mäter attityder till maskulinitet som en potentiell förklaring till våldsbrott i de enkätundersökningar som genomförs. Vi har i samband med vår kartläggning av undersökningar som belyser unga i relation till våld i kapitel 2 (*Unga och våld*) endast hittat en tidigare undersökning där attityder till maskulinitet ingår som en faktor som bidrar till att förklara våldsamt beteende bland unga (WHO 2010). Den studien visade att kriminellt umgänge hade det starkaste direkta sambandet med våldsbrott bland ungdomar. Alkoholkonsumtion, föräldrars våldsamma uppfostringsmetoder, konsumtion av massmedier som skildrar våld (till exempel tevespel och filmer) och acceptans av våldslegitimerande maskulinitetsnormer förklarade också våldsamt beteende men i mindre utsträckning än kriminella kamrater.

Jämställdhet och maskulinitet

Enligt det regeringsuppdrag som ligger till grund för denna rapport ska Ungdomsstyrelsen ”göra en studie av pojkars och unga mäns attityder och värderingar kring jämställdhet, maskulinitet och våld”. Frågan vilket samband som finns mellan attityder till jämställdhet och attityder till maskulinitet, samt i vilken utsträckning de är överlappande, blir i detta sammanhang högst relevant.

Den analys som vi redovisar i kapitel 4 (rapporten *Unga och våld*), och som bygger på Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012, visar tydliga samband mellan synen på jämställdhet och maskulinitet och att ha brukat våld bland unga i åldern 16–25 år. Resultaten visar att det är förenat med en överrisk för våldsamt och kränkande beteende bland både killar och tjejer om de instämmer i påståenden om stereotypa könsroller och i stereotypa beskrivningar av maskulinitet och femininitet. Resultaten visar att oddskvoten för att ha utövat en våldsam eller kränkande handling är 3,2 gånger för killar som både instämmer i påståenden om stereotypa könsroller och i stereotypa påståenden om maskulinitet/femininitet jämfört med killar som inte instämmer i något av dessa påståenden. Mönstret är detsamma bland tjejer, men oddskvoten är något lägre (2,5). Modellerna kontrollerar för ålder, föräldrarnas utbildningsnivå och boenderegion, vilket innebär att överrisken för våldsamt beteende inte kan bero på dessa faktorer.

I teorierna om maskulinitet och våld berörs ibland sambanden mellan jämställdhet och maskulinitet. Till exempel diskuterar Gottzén och Korkmaz i kapitel 3 (rapporten *Unga och våld*) attityder till jämställdhet och våld mot kvinnor. Utifrån internationell forskning drar de slutsatsen att det skett en attitydförändring i samhället avseende mäns våld mot kvinnor:

”[k]vinnor idag accepterar i mindre utsträckning våld och är mer villiga att försöka stoppa våldet tidigt i relationen än äldre generationers kvinnor, vilket reflekterar en kulturell förändring i attityder till mäns våld och en ökad betoning på jämställdhet”

(Ur avsnittet *Killars våld mot tjejer i nära relationer*. Kapitel 3 i rapporten *Unga och våld*)

Resultaten i vår studie visar att det finns ett samband mellan attityder till jämställdhet och utövande av våldsamma och kränkande handlingar. Resultaten gäller oberoende av kön – med andra ord finns det ett samband mellan attityder till jämställdhet och våldsutövning både bland killar och bland tjejer. Detta kan tolkas på olika sätt. En tolkning som ligger nära till hands är att våldsbenägenhet är beroende av attityder. Om detta stämmer borde det också vara möjligt att påverka våldsbenägenheten genom att påverka attityderna.

Parallellt med att vi har analyserat och tolkat vårt material har vi funnit att det är problematiskt att använda begrepp som manligt och kvinnligt respektive maskulinitet och femininitet. Problemet med dessa begrepp är att tolkningen varierar mellan olika länder och förändras i takt med samhällsutvecklingen i övrigt, vilket gör det svårt att tillämpa teorier och teoretiska begrepp som är utvecklade i sammanhang som är annorlunda än i dagens Sverige. Förmodligen tolkas också begreppen olika av olika individer beroende på egenskaper som kön, ålder, utbildning och ideologisk hållning.

Som vi beskriver i kapitel 1 (*Unga och våld*) har teorierna kring maskulinitet utvecklats från att diskutera maskulinitet som ett någorlunda enhetligt begrepp till mer komplexa förklaringsmodeller. Med hänsyn taget till att gruppen män består av individer med olika värderingar och beteenden, till exempel beroende på sin socioekonomiska bakgrund eller geografiska hemvist har ett intersektionellt perspektiv förts in i teoriutvecklingen. Utifrån det perspektivet diskuteras maskulinitet utifrån social klass, etnicitet och genus, och då är det mer rimligt att tala om olika typer av maskulinitet och femininitet än om ett enhetligt begrepp (Gottzén 2013).

Ett tydligt exempel på betydelsen av att diskutera olika typer av maskulinitet ges i den beskrivning av män som har varit kriminella, men lämnat det kriminella livet bakom sig, av Bäcklin, Carlsson och Pettersson i kapitel 4 (*Unga och våld*). I den kriminella maskuliniteten ingår att män är fysiskt starka och kapabla att använda våld, och inom kriminella kretsar ses fysisk styrka och beredskap att använda våld som positiva egenskaper för en man. Men i och med att en man lämnar det kriminella livet och vill leva ett vanligt familjeliv blir dessa maskulinitetsideal fel. Våld ingår inte i det socialt accepterade beteendemönstret för familjeliv i vårt samhälle. Att med hjälp av sin fysiska styrka styra sina barn eller sin partner är inte en del av den maskulinitetsnorm som är rådande i Sverige. Barnaga är förbjudet sedan över 30 år och i stort sett alla håller med om att det är fel att kroppsligen bestraffa barn (Janson, Jernbro & Långberg 2011).

Att tolkningen av dessa begrepp är så beroende av ett visst sammanhang medför att det är svårt att använda begreppet maskulinitet eller femininitet i kvantitativa studier. De är än så länge bättre lämpade att användas i teoretiska sammanhang, tills det finns en given innehållstolkning i ett nutida svenskt sammanhang. Begreppet jämställdhet är enklare att hantera empiriskt eftersom begreppet har en tydlig innehållsmässig tolkning, nämligen att kvinnor och män har samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter inom alla väsentliga områden i livet, med särskilt fokus på arbetsmarknaden och familjelivet.

Killar som våldsoffer

Statistiken från Brottsförebyggande rådet har år efter år visat att unga killar är den grupp i samhället som i störst utsträckning är utsatt för våld. Ändå har inte frågan uppmärksammats på samma sätt som mäns våld mot kvinnor. Det finns anledning att reflektera över varför det är så. Kanske är det så att någon del av det har att göra med att vi ser tjejer och kvinnor som svagare och i behov av skydd från samhällets sida, och att synen på killar och män är att de kan ta hand om sig själva och inte behöver skyddas från andra mäns våldsamma eller kränkande handlingar på samma sätt.

Även om frågan om män som våldsoffer inte har diskuterats i någon större omfattning på samhällsnivå så finns det forskning som belyser frågan på individnivå. Veronika Burcar (2005) har studerat hur maskulinitet konstrueras i förhållande till brott och till att vara brottsoffer. Hennes analys utgick från berättelser återgivna av killar mellan 17 och 21 år som hade utsatts för rån eller misshandel av jämnåriga killar. Hon relaterade och problematiserade berättelserna till de normer som beskriver mannen och till de normer som beskriver brottsoffret. Hennes studie visar hur dessa normer och identiteter kolliderar – män ”kan” inte vara offer – och vilka strategier killarna använde för att kunna behålla sin manliga identitet och självbild medan de berättade om sina erfarenheter som brottsoffer.

Enligt Burcar har killar en ambivalent syn på att vara brottsoffer. Vissa killar som hon intervjuade hade inte ens reflekterat över sina erfarenheter utifrån begreppet offer. Hon beskriver vidare att killarna gärna undvek ord som kan förknippas med att vara offer. Killarna använde istället ord som kan kopplas till aktivitet och handlingskraft, till exempel ”*slagsmål*”. Burcars slutsats var att det knappast är en traditionell bild av ett passivt offer som framträder i killarnas berättelser. De

berättade om den egna aktiviteten vid brottstillfället, men utan att ta på sig skulden för våldet som de hade drabbats av (Burcar 2005).

En fråga som kan ställas utifrån dessa forskningsresultat är om inte samma fenomen även existerar på samhällsnivå. Tonårskillars utsatthet för våld och även deras våldsamma beteende ses snarare som normalt än exceptionellt. De ses i första hand som delaktiga i våldet – genom beskrivningar som gängbråk, slagsmål och tonårsbråk – och inte som våldsoffer och gärningsmän. Ambivalensen på samhällsnivå handlar om att samtidigt som vissa former av våldsbrott uppmärksammas och bekämpas – som mäns våld mot kvinnor, supporterbråk och gängkriminalitet – så sker det inte särskilt mycket aktivitet för att förebygga våldsbrott som sker bland killar utanför kriminella kretsar och som i första hand riktas mot andra killar.

Våld i ungas nära relationer

Det saknas kunskap om hur omfattande det sexuella våldet i ungas nära relationer är. Utifrån Brottsförebyggande rådets studier vet vi att sexuella övergrepp i nära relationer generellt förekommer i betydligt större omfattning än överfallsvåldtäkter. Det kan se ut på liknande sätt bland unga, men det saknas närmare studier kring detta.

När det sexuella våldet äger rum i en relation kan det ofta vara svårt att beskriva vad som har hänt – var det okej sex eller blev jag tvingad till sex mot min vilja – utifrån att det kan vara väldigt oklart för unga personer vilken sorts sex som är okej och vilken som inte är det. Kunskapen om vad som är tillåtet och otillåtet i en (kärleks) relation kan vara otillräcklig. Allt fler handlingar har också med tiden blivit definierade som sexualbrott i brottsbalken, samtidigt som synen på sexuellt samtycke i en relation har förändrats.

Sexuellt tvång och våld i ungas nära relationer bör uppmärksammas ännu mer, så att professioner som möter unga kan erbjuda hjälp på bästa sätt. Sexualitet är ett känsligt område och sexualbrott något som är ännu mer känsligt att tala om, i synnerhet om de begås av närstående personer eller om brottet drabbar en ung person som har svårt att sätta ord på sin upplevelse. Offer för sexualbrott får därför i mindre utsträckning stöd att bearbeta och förstå vad de har varit med om än andra brottsoffer.

Våldsförebyggande arbete

Vår utgångspunkt är att ett våldsamtt beteende är inlärt och att beteendet går att förändra. En viktig ansats för det våldsförebyggande arbetet är att det går att motverka det lindriga våldet och därmed förhindra att individen senare begår grövre våldsbrott. Det betyder att insatser som motverkar det tidiga brottsliga beteendet hos unga också kan minska risken för att de längre fram begår grövre våldsbrott.

Vår studie beskriver att tonårskillar står för en betydande del av alla misshandelsbrott. Den har också visat att det universella våldsförebyggande arbetet har stora utmaningar och dessutom ofta saknar ett genusperspektiv som behövs för att kunna adressera de viktiga frågor som rör identitet, värderingar, normer och beteenden. Skolan är den plats där det är mest vanligt att unga i högstadietiden blir utsatta för våld, och också den viktigaste arenan för det universella våldsförebyggande arbetet. I den avslutande diskussionen i kapitel 5 (*Unga och våld*) lyfter vi fram att samarbetet mellan skolor och våldsförebyggande verksamheter inte alltid löper så smidigt som det borde.

Det finns också andra viktiga slutsatser kring det universella våldsförebyggande arbetet som vi lyfter fram. Bland annat att det förebyggande arbetet generellt har bristande teoretisk grund samt ofta brister i aktuell kunskap och analys kring det som ska förebyggas. Det är också relativt ovanligt att verksamheterna är manualbaserade eller att de genomförs av professionella. En vanlig metod är att anlita unga eller ideellt engagerade gruppledare för att genomföra till exempel föreläsningar eller gruppsamtal. För att kunna genomföra en sådan insats behövs utbildning, handledning och strukturerat stöd och vår genomgång har identifierat att det i många fall både är brist på professionella insatser och för lite stöd till de unga som utför insatserna.

Endast ett fåtal av de våldsförebyggande projekten i studien är effektutvärderade. En effektutvärdering är avgörande för att vi ska kunna veta om insatsen fungerar och om den ekonomiska satsningen lönar sig.

Att få ned våldsanvändandet är en viktig välfärdsfråga för hela samhället. Om man bara går några år tillbaka i tiden så var det knappt några våldsförebyggande verksamheter som hade en tydlig genusansats. Det är välkänt att det är killar och inte tjejer som begår de flesta våldsbrotten och att killar som kollektivt har en generell mer våldsbejakande attityd. Men få verksamheter hade anpassat sina insatser efter killars behov eller efter tidigare erfarenheter av vad som fungerar för killar. Det verkar dock vara en förändring på gång i och med att merparten av de våldsförebyggande verksamheterna i Sverige som vi belyser i kapitel 5 (*Unga och våld*) antingen har en genussensitiv eller en genusförändrande ansats. Våldspreventiva insatser som har ett genusperspektiv är dock ett ungt forskningsområde både nationellt och internationellt. De studier som vi

presenterar i kapitel 5 (*Unga och våld*) är därför ett värdefullt tillskott och bidrar till att utveckla kunskapen inom området.

Att problematisera manlighet och identifiera alternativa sätt att bete sig, som utesluter våld och kränkningar, är både en utmaning och en framgångsfaktor för det våldsförebyggande arbetet. Det är viktigt att granska populära eller överordnade former av manlighet och sätta dessa i relation till vem den enskilda individen vill vara. Våldet hänger ihop med vissa former av manlighet, men det finns alternativa typer av maskulinitet utan våld. Det har också visat sig vara viktigt för killar att ha alternativa former att förhålla sig till.

Messerschmidt (2000) fann att killar som inte använde våld i större utsträckning hade alternativa föreställningar kring vad det innebär att vara "en riktig man". Dessa killar hade, som ett konkret exempel, fått lära sig att det är smartare att gå därifrån än att ge igen. När en icke-våldsstrategi lyckades, blev det också en bekräftelse på att handlingssättet var legitimt i relation till maskulinitet. För att använda Messerschmidts egna termer så kunde killarnas genusprojekt i och med detta fungera utan inslag av våld (Bäcklin, Carlsson & Pettersson 2013).

Ungdomsstyrelsens förslag

Stärk det kunskapsbaserade arbetssättet

Det är angeläget att ta nya grepp i universellt våldsförebyggande arbete. Där det tidigare saknades kunskap om vad som kännetecknar ett bra förebyggande arbete har nu forskningen identifierat grundläggande framgångsfaktorer.

Det är viktigt att:

- insatsen planeras utifrån relevant kunskap om problemets karaktär och omfattning.
- de som genomför och leder insatsen har relevant kunskap och utbildning.
- valet av metod bygger på beprövad kunskap, till exempel kring risk- och skyddsfaktorer.
- verksamheten följs upp med hjälp av en effektutvärdering för att ytterligare stärka kunskapen om vad som fungerar och vad som inte gör det.

Vi menar därmed inte att det arbete som görs idag är av mindre vikt eller relevans – det finns inget i våra resultat som tyder på det – men vi kan i begränsad utsträckning visa på faktiska resultat och effekter. Nu finns det möjlighet att utveckla det universellt våldsförebyggande arbetet utifrån den kunskap som finns.

Förslag:

Stimulera ett evidensbaserat arbetssätt i det universella förebyggande arbetet

Ungdomsstyrelsen bör ges i uppdrag att utveckla riktlinjer för hur universellt förebyggande arbete bör genomföras och sprida dessa till aktörer som beviljar medel till sådana verksamheter riktade mot unga.

Projektfinansiärer är ofta restriktiva med att ge ekonomiskt stöd till utvärdering. De tenderar också att premiera nyskapande utan faktisk kunskap om de gamla metoderna fungerar eller inte. Utifrån evidensdiskussionen blir det viktigt att tänka vidare kring hur organisationerna kan utveckla egna enklare mätmetoder. I ett uppdrag till Ungdomsstyrelsen att ta fram riktlinjer kan även ingå att ta fram mallar för enkla självskattningar och utvärderingar. Det kan vara i form av för- och eftertester, uppföljning efter en tid samt tester som kan användas återkommande under projekttiden av de föreningar som beviljas stöd.

Stimulera erfarenhetsutbyte

Ungdomsstyrelsens uppdrag att sprida kunskap om denna delstudie till aktörer som arbetar med ungas villkor bör utökas till att omfatta erfarenhetsutbyte mellan relevanta aktörer i frågan om manlighet och våld i syfte att skapa ett långsiktigt nationellt nätverk som fokuserar på metoder, metodutveckling och kvalitetssäkring.

Främja jämställdhet bland barn och unga

Ungdomsstyrelsen, eller annan lämplig aktör, bör ges i uppdrag att ge professioner inom skolan, hälsovården, fritiden med mera kompetensutveckling om genusnormer och attityder samt kring risk- och skyddsfaktorer för barns och ungas normbrytande beteende.

Det skulle kunna formuleras på liknande sätt som de utbildningsuppdrag som myndigheten har idag inom en rad andra områden.

Med genusnormer avses de egna förhållningssätten men också sådana genusnormer som sätter sin prägel på den verksamhet där de befinner sig. Eftersom förekomsten av våld är så utbredd bland tonårsskollar finns goda skäl att diskutera både genusbaserade attityder och värderings- och betedenormer bland de vuxna som barn och unga möter. Det kan vara betydelsefullt att arbeta utifrån en genuspedagogik från förskolan och upp i grund- och gymnasieskolan.

Stimulera forskning och kunskap

Det behövs forskning som belyser hur våldsutövandet är kopplat till barns och ungas utveckling, värderingar, genusnormer och utsatthet. Det behövs kunskap om våldsanvändande och utsatthet bland barn och unga under 15 år. Brottsförebyggande rådet redovisar misshandel som drabbar barn och unga under 15 år, men uppgifterna är inte lika utvecklade som för den övriga befolkningen (15 år och äldre), trots att våldsanvändandet och utsattheten är som störst i den yngre åldersgrup-

pen. Brottsförebyggande rådet bör, i samverkan med Socialstyrelsen, få i uppgift att se över möjligheten att utveckla statistiken så att även den yngre åldersgruppen ingår.

Fältet våldsprevention är, både kliniskt och forskningsmässigt, relativt ungt i Sverige. Det behövs mer grundforskning kring hur unga förstår våld samt hur de förhåller sig till våld. Men det behövs också mer metodologiskt fokuserad forskning som undersöker hur metoderna – till exempel samtalsgrupper och enstaka föreläsningar med interaktiva deltagare – fungerar för att minska våldet i samhället.

De teorier som är kopplade till maskulinitet behöver utvecklas för att bättre kunna tillämpas i svensk forskning. Det behövs också mer kunskap kring varför män är kraftigt överrepresenterade i samband med våldsutövande och hur risk- och skyddsfaktorer kan kopplas ihop med maskulinitet med mera. Detta behövs för att underlätta det teoribaserade arbetet hos myndigheter, till exempel undersökningar och metodutveckling. Möjligheten att ge något av forskningsråden, alternativt en grupp myndigheter, i uppgift att fördela medel till tillämpad forskning och studier inom området bör övervägas.

Uppmärksamma ungas villkor

Unga är betydligt mer drabbade av våld jämfört med äldre, och det är viktigt att våldet inte ses som ett normaltillstånd. Killar i 15–19-årsåldern utgör störst andel bland samtliga misstänkta för misshandelsbrott. Men problemet är stort även bland yngre killar under 15 år

Ett område som behöver mer uppmärksamhet är våld i ungas nära relationer. Det finns liknande problem i ungas relationer som i äldres, det vill säga våld och sexuellt tvång och sexuellt våld. Det handlar både om att unga som utsätts för våld av sin partner behöver veta att det inte är acceptabelt och att de kan få stöd, och att de professioner som möter unga behöver mer kunskap om våld i ungas nära relationer för att kunna erbjuda hjälp och stöd på bästa sätt.

Förslag:

Förebygg killars våld och stöd killar att sluta med våld

Utveckla metoder för att förebygga killars våld, inklusive hatbrott, som sker både på internet och i samhället (i det verkliga livet) samt våld i ungas relationer utifrån bland annat kunskapen om maskulinitetsnormer och våldsutövande. Det är viktigt att fortsätta att utveckla och kvalitetssäkra det universella våldsförebyggande arbete som riktas mot unga eftersom framförallt de yngre tonåringarna behöver kunna förhålla sig till de upplevda könsbaserade beteendenormerna som vår undersökning har funnit vara starkt närvarande i deras liv.

Utveckla stödsatser för unga som har utvecklat ett våldsbeteende, men som inte har blivit föremål för samhällsvård. Det är viktigt att insatsen bygger på en förståelse för de genusnormer som styr ungas värderingar och beteenden.

Delar av det förslag – projekt *Pojke* – som Carin Götblad lämnade till regeringen 2010 om att förebygga att killar hamnar i kriminalitet har ännu inte genomförts. Vi syftar främst på förslaget att avsätta medel till projekt som arbetar med vålds- och brottsprevention för just killar. Enligt förslaget skulle ett sådant uppdrag kunna läggas på Ungdomsstyrelsen.

Uppmärksamma unga våldsoffer och förövare

Stödet till unga som har blivit utsatta för våld som sexuellt våld, misshandel och kränkningar behöver utvecklas men också stödet till unga som brukar våld. Det bör skapas en nationell mottagning på nätet där de unga kan få stöd och hjälp i frågor som gäller begränsningar av den egna självständigheten och utsattheten för våld. Den bör bestå av professionella som har kapacitet att stödja de unga som söker hjälpen.

Den kan med fördel skapas på liknande sätt som ursprungligen gjordes med UMO, Ungdomsmottagningen på nätet.

Utveckla sex- och samlevnadsundervisningen

Sex- och samlevnadsundervisningen är viktig för att förebygga sexuellt våld bland unga. Men ämnets fokus har legat på att bejaka sexualitet och att informera unga om vikten av att skydda sig mot oönskade graviditeter och sexuellt överförbara sjukdomar. De senaste 10–15 åren har också heteronormativitet varit ett centralt tema. Sexuella övergrepp och våld ingår också i det som ska diskuteras inom ämnet sex och samlevnad, men frågan har endast ett begränsat utrymme. Insatser behöver göras för att utveckla undervisningen. Ett uppdrag bör läggas på Skolverket att agera i den riktningen.

Sätt in tidiga insatser och utvärdera

Insatserna bör sättas in i tidig ålder, innan det våldsamma beteendet har hunnit etableras. Eftersom risken att utveckla normbrytande beteenden ökar tydligt för barn i familjer där föräldraansvaret brister bör stödet till familjer stärkas. Det är också viktigt att skolornas arbete med att förebygga mobbning, kränkningar och våld stärks ytterligare eftersom skolan är den plats där barn och unga är mest utsatta för våld mellan jämnåriga. Detta arbete bär även följas upp kontinuerligt.

Vi tror att mycket av ungas våldsanvändande kan förebyggas. Det behövs dock både åtgärder som riktas mot de professioner som möter de unga och åtgärder som riktas mot de professioner som möter barn, från förskoleåldern och uppåt. Men även insatser som riktar sig till familjer. Det är viktigt att redan på barnavårdscentraler och i de föräldrautbildningar som många kommuner erbjuder föra diskussioner med föräldrar om våld i barns och ungas vardag. Även inom de verksamheter som möter våldsutsatta barn är det viktigt att uppmärksamma att våld mot barn ofta utövas av andra barn och anpassa insatserna därefter.

Förslag:

En nationell aktör med ansvar över det universella våldsförebyggande arbetet

Det finns ett stort behov av utvecklingsarbete i Sverige om målet är att med framgång förebygga våld bland unga. Ansvaret för det universella våldsförebyggande arbetet bör därför ges till en nationell aktör som åläggs att kontinuerligt sammanställa forskning och praktiska erfarenheter i syfte att sprida dessa till fältet och även bidra till fortsatt uppföljning och utveckling av metoder och arbetssätt. Förslaget kan med fördel sättas i samband med det arbete mot våld i nära relationer som leds av Carin Götblad.

Referenser

Berg, L. (2007). *Nordisk forskning om prevention mot våld bland unga – En betraktelse från en genusorienterad horisont*. Forsknings- och utvecklingsenheten, Stockholms stad: FoU-Rapport 2007:10.

Brottsförebyggande rådet (2000). *Stöld, våld och droger bland pojkar och flickor i årskurs nio. Resultat från tre självdeklarationsundersökningar*. Stockholm: Fritzes.

Brottsförebyggande rådet (2010). *Brott bland ungdomar i årskurs nio. Resultat från skolundersökningen om brott åren 1995–2008*. Stockholm: Fritzes.

Brottsförebyggande rådet (2012a). *Hatbrott 2011. Statistik över polisanmälningar med identifierade hatbrottsmotiv*. Stockholm: Fritzes.

Brottsförebyggande rådet (2012b). *NTU 2011. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Stockholm: Fritzes.

Brottsförebyggande rådet (2012c). *Polisens utredningar av hedersrelaterat våld*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Burcar, V. (2005). *Gestaltningar av offererfarenheter. Samtal med unga män som utsatts för brott*. Lund Dissertations in Sociology 68. Sociologiska institutionen: Lunds universitet.

Bäcklin, E., Carlsson, C. & Pettersson, T. (2013). *Maskuliniteter som livsloppsprocesser – våld i genusteoretisk belysning*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

El-Khoury, B., Sundell, K. & Strandberg, A. (2005). *Risikfaktorer för normbrytande beteenden. Skillnader mellan flickor och pojkar i tonåren*. Stockholms stad: FoU-rapport 2005:17.

Farrington, D. P. (1989). Early predictors of adolescent aggression and adult violence. *Violence and Victims*, 4: 79–100.

Frisell, T., Pawitan, Y. & Långström, N. (2012). Is the Association between General Cognitive Ability and Violent Crime Caused by Family-Level Confounders? *PLoS ONE* 7(7): e41783. doi:10.1371/journal.pone.0041783.

Gottzén, L. (2013). *Hjältar och monster – samhällsvetenskapliga perspektiv på män, maskulinitet och våld*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Janson, S., Jernbro, C. & Långberg, B. (2011). *Kroppslig bestraffning och annan kränkning av barn i Sverige – en nationell kartläggning 2011*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.

Karlsson, J. & Pettersson, T. (2003). *Fokusgrupper med ungdomar om genus och våld. Konstruktioner av gärningspersoner och offer*. Kriminologiska institutionen: Stockholms universitet.

Messerschmidt, J. W. (2000). *Nine Lives: Adolescent Masculinities, the Body, and Violence*. Colorado & Oxford: Westview Press.

WHO (2010). *European report on preventing violence and knife crime among young people*. Köpenhamn: WHO Regional Office for Europe.

Noter

¹ Vår beräkning utifrån Brottsförebyggande rådets Nationella trygghetsundersökning 2012.

Ungdomsstyrelsen

är en myndighet som tar fram kunskap om ungas levnadsvillkor och om det civila samhällets förutsättningar. Vi ger stöd till föreningsliv, kommuner och internationellt samarbete.

© **Ungdomsstyrelsen 2014**

ISBN 978-91-85933-74-7

projektledare **Karen Austin**

text **Tiina Ekman**

textredigering **Ingrid Bohlin**

grafisk form & illustration **Christián Serrano**

foto **Colourbox.com**

tryck **EO Grafiska**

distribution **Ungdomsstyrelsen,**

Box 17801, 118 94 Stockholm

tfn **08-566 219 00**, *fax* **08-566 219 98**

e-post: **info@ungdomsstyrelsen.se**

webbplats: **www.ungdomsstyrelsen.se**

UNGDOMSSTYRELSEN
www.ungdomsstyrelsen.se